

ALEXA KÁROLY

Csűrös Miklós emlékezete

Úgy gondolom, ez a szó illik-illenek ide és hozzá, az „emlékezete”, ez a XIX. századi akadémiai aktákban oly gyakran előforduló kifejezés, amellyel az egyik „tag” búcsúzik az eltávozott másiktól. Ez a szép, komoly és árnyaltan több jelentésű szó talán megteremténé azt a távolságot halott és túlélő között, amely nélkül aligha lehetne méltó elkészítő mondatokat megfogalmazni. Búcsút venni attól, aki – talán – csak lelke mélyén, s – talán – csak az élet és a halál felfoghatatlan mezsgyéjén vett némán végső búcsút a hátramaradottaktól és önmagától. Senkit, aki végleg eltávozott, szótlannul vagy talányos gesztusokat hátrahagyva, senkit nem könnyű elengedni. Szinte lehetetlen közhelyek, a szavak színpadias alakoskodása nélkül tudomásul venni, hogy „valaki útra vált belőlünk”. Szinte lehetetlen méltányos arányokat találni a megrendülésben aközött, hogy valaki távozását nyugtázzuk, s hogy a magunk vesztését igyekszünk felmérni. Hogy öröla beszéljünk-e inkább, vagy magunkról. Hogyan élhetünk anélkül, hogy visszaélnénk a kettőnk helyzete közötti felfoghatatlan különbséggel: ő már végérvényesen, mi még ideiglenesen. Ő már a teljes tudás birtokában, mi még abban, ami „tükrös által homályosan”. S hogy meg tudjuk-e állni: ne „azon” essünk kétségbe, hogy eljövendő önmagunkat látjuk tűnő alakja helyében, hogy tudomásul vegyük: most „nem értünk szól a harang”.

Mégis. Képtelenség nem alanyi módon fogalmaznom, hiszen ebben a pillanatban nemcsak én búcsúzom, hanem egy ötvenöt éves barátság is. Egy fél évszázadnál hosszabb idő, amelynek végpontján most egy élete vége felé közelgő férfi néz a halott barát után, de közben ott látja az iskolapadban ülő hajdani önmagukat, aztán a fiatalembereket, a családalapítókat, örömök és betegségek között, könyvek közelében és unokák társaságában mulatva az időt. Egymással hol szorosabb életrajzi közelségben, hol a ritkásabb találkozások szívmengető mondatainak közegében. Éppen két esztendeje találkoztunk utoljára, amikor az ötvenéves érettségi találkozó hozta össze azokat, akiknek módjuk volt eljönni a hajdani IV. b-ből a Vörösmarty Gimnáziumba, a hajdani Zerge utcai Főreálba, a mi akkori időnk Makarenko utcájába, abba

a díszterembe, ahol a falak alighanem még őrzik az igazgató '56 utáni álszent és fenyegető szavait, meg a tánctanárnő csattogatójának hangját: „Kis gavalérok, egyet jobbra...” Miklós nehezen járt, botra támaszkodott, ahogy a felorgonázott folyosókon ballagtunk, meg-megállva, ötvenéves mondatokon derülve, rég eltávozott tanáraink árnyaival magunk között. Ugyanaz a „respekt” vette körül körünkben, a sajnálkozás halvány melankóliájával, mint hajdan az „osztályban”. Ő volt a legjobb tanuló, az eminens, akit nem az ellenszenv, hanem éppen ellenkezőleg: a tizenéves fiúgyerekek különös tisztelete különböztetett meg tőlünk, többiektől. Aki nemcsak „színjeles” volt és „jó családból” való, hanem kitűnően sakkozott, zongorázott, nyelveket tanult, szertornázott. Barát volt, de nem haverkodott, akit mi többen napra nap a környéken, a Körút és a Kálvin tér között lakók nem hazakísértünk, hanem tettünk egy kitérőt vele, amíg hazaért a Szabó Ervin Könyvtár melletti házukba. Mert még ez az egy-két negyedóra is jólesett vele egy társaságban.

Nem irigyeltük, mert természetes volt, hogy ő „a Merhán”, ez volt az eredeti családi neve, nekünk máig is az. Nem tartozott a vagányabbak közé, akik – mondjuk – a hétvégeken rendszeresen bemásztak-bemásztunk a kerítésen a Népstadion futballmeccseire. „Ezek az igazi drukkerok!” – kiáltozták utánunk gyakran, ahogyan cikáztunk a rendezők elől; ő nem volt itt, de élvezte kalandjainkat, tartózkodó volt, nem használt csúnya szavakat, egyszerre volt komoly és figyelmes. Vele voltunk gyászában, amikor édesanyja meghalt, ahogy Szentjóbó Tamáséban is, amikor apját temették. Ez is különös: a magyar avantgard legextrémebb alakjainak egyike (az késült benne már kamaszkorában is) vele volt a legjobb barátságban, vele, akitől idegen volt minden polgárpukkasztás.

Csűrös Miklós emlékezete? Ha nagyon megerőltetném magamat, most lenne ideje rátérnem tudományos érdemeinek távolságtartó méltatására. De itt sem tekinthetek el a személyességtől, attól, hogy róla emlékezve, ott ne lássam magamat is a középiskolában, majd az egyetemen, előbb tanulva, aztán oktattva. Különös érzés, de még az „öröm” szó sem túlzás: örülök, hogy ő volt az, akitől az irodalmat igazán szeretni megtanultam. Akitől úgy kaptam a tudást, hogy ezt sem ő, sem én észre sem vettük. Mindig előttünk járt, ne szépítem: előttem járt az olvasásban, az írók megismerésében. Tőle kaptam kölcsön



Érettségi találkozó a nyolcvanas évek közepén. Péch tanár úr (első sor, közepén) jobbján Csűrös Miklós, a Tanár Úr bal válla fölött (világos zakóban) e sorok írója.

Faludy Villonját és Kodolányi János *Jehuda bar Simonját*, vele beszélgettem először Pilinszky és Jézus kapcsolatáról, ő hívta fel a figyelmemet Fülepre, Gulyás Pálra, sokakra. Megdöbbenve hallgattam, hogy Pécsre járogat le a Kodolányi–Várkonyi levelezést másolni, ő vitt el engem, a protestánst, a Jézus Szíve kápolna papjához, egy derék idős atyához, hogy Isten létének bizonyítékairól beszéljünk. Soha nem felejttem, ahogyan a bajusza alatt elfintorodott, amikor kamaszos verselményeimet elolvasta. És ő volt az, akivel együtt léptünk be az ELTE épületébe gimnazistaként, hogy Kardos László professzort meghívjuk egy Tóth Árpád-estünkre, ahol természetesen ő, Miklós tartotta a bevezető előadást. Ezt fogalmazta meg utóbb egy kis emlékező írásában a maga szelíd humorával, hogy a professzor előbb hallgatta az ő előadását, mint ő a híres professzorét. Én akkor *A Palace-ban* című verset szavaltam, hadaró beszédű kamasz, de mély átéléssel búcsúztatva a költőt az élettől. És életem nagy tanárélménye is alighanem az ő barátságának velejárója volt. Péch Zoltán volt a magyartanárunk a gimnáziumban, Horváth János-

tanítvány, akinél az „anyag” lényegében Adynál véget ért, de aki úgy tudott leszegett fejjel felolvasni és pattogó hangon magyarázni a magyar irodalom régi dolgairól, hogy nem okozott gondot rajongó olvasóivá lennünk Weöresnek, Pilinszkynek, Juhász Ferencnek sem. Egyik osztálytársunk, aki nemhogy bölcsész nem lett, de egyetemet sem végzett, máig vezeti azt az olvasónaplót, amelyet még a tanár úr javaslatára kezdett el, anno. Akihez mi ketten egyetemista korunktól gyakran jártunk föl, a Thököly útra, ahol végtelen szegénységben és derűben élt a feleségével, és olyan gyásszal a szívében, amelyről soha nem beszélt: éppen egy évvel azelőtt, hogy tanítani kezdett minket, végezték ki féltestvérét, nevelt fiát, Péch Gézát. Az ő újratemetésén láttam utoljára „Zoltán bátyánkat”, ahogy nevét levelezőlapjain aláírta. Ragyogott a nyárdélutáni Nap a 301-es parcella fölött.

Irodalmi folyóiratokat olvastunk, irodalmi matinékre, jeles színészek versműsoraira jártunk, filmet próbáltunk érteni és értelmezni, és beszélgettünk, beszélgettünk, és mindezekben sokszor az egész „osztály” részt vett, a majdani orvosok és főszerkesztők

éppen úgy, mint a későbbi lecsúszottak. És együtt indultunk az érettségi előtt a középiskolai tanulmányi versenyen, és természetesen ebben is ő volt a kezdeményező. Egy „mai” költőt kellett „feldolgozni”: ő választotta a „nagyobb falatot”, Juhász Ferencet, nekem maradt Simon István. Évtizedek óta hányszor autóztam keresztül „pannon útjaimon” a hosszú Bazsin, lassítva szülőháza előtt, s merengtem szelíd figuráján, akit kiragadott a kor innen a haldokolva is szép idillből. A tanulmányi versenyen Miklós harmadik lett, én hatodik. Ülünk a szóbeli meghallgatáson (kiderítendő: nem csaltunk-e), szerény, a bel- és a külváros határáról érkezettek, mellettünk a két első helyezett hangoskodik, nyeglén bennfenteskedve, fitymálva mindent, egyikük éppen Párizsból érkezett: „Akkor beugrunk egy konyakra a Fészekbe, ha ezzel a hülyeséggel végzünk!” Valamelyikük talán ma is él, nem sokat javulhatott azóta sem. És alighanem mi is azok maradtunk, akinek-aminek elindultunk. És ahonnan. Tekintettel a tanulmányi versenyre, nem kellett felvételiznünk, ami nagyon nagy szó volt akkoriban, sőt szakpárt is választhattunk. Ő az orosz, én a történelmet. Megbántuk-e, nem-e, oly mindegy ma már. Az egyetemen is számon tartottuk egymást, el-eljártunk a másik szemináriumi előadásaira. Itt van előttem egy kitépett irkalap: „Karesz! Ha van egy Klaniczay-tanulmányköteted, vagy könnyen tudsz szerezni, légy oly bátyám, és hívj fel telefonon! Nem bírok szerezni, pedig fontos és sürgős! Hétfői vizsgáidhoz gratulálok (reméljük, a maihoz is). Minden jót!” És beszélgettünk, beszélgettünk az egyetem folyosóin, a trolin a Kálvin tér és az éppen felépült Erzsébet híd között, a régi Széchenyi Könyvtár ruhatárának előterében, náluk otthon és nálunk a József körúton, azután ő hivatalnok lett a Szerzői Jogvédőnél, én meg nevelőtanár, az utak elváltak, feleség és gyerek ott is, meg itt is.

Csűrös Miklós innentől azt az utat járta, amelyet a szakma és a szakmai hagyomány egy tudós tanárnak kijelölt. Aspirantúra, kandidátusi fokozat, részvétel a nagy kollektív irodalomtörténeti szintézisben, egyetemi oktatói grádicsok, Széchenyi professzori ösztöndíj. Ám úgy hozta a sors, hogy a hetvenes évek végétől a kilencvenes évek elejéig újra összekerültünk az ELTE XIX. századi magyar tanszékén, immár oktatóként, közös szobában, a harmadik emeleten a Váci utca fölött. Cetlik az asztalon: „Ha előbb végeznél, kérlek, várj meg, mert...”, „Este az Írószövetségben fiatal költőket mutatok be, ha arra jár-

nál...”, „Visszavittem a könyvtárba az Arany Hátrahagyottat, ha kell...”, „Hogy állsz az anekdotával?”, „Mit szólnál Mezei borához?” Olvastuk és „megbeszéltük” egymás dolgait, írtunk alkalmilag a másik könyvéről, én még egy szócikket is róla az *Új Magyar Irodalmi Lexikon*ba. És örömmel látom, hogy ő írhatta meg ide a nagy Arany-szócikket. Minden benne van, ami abban a monográfiában lett volna, amely végül is nem készült el. (Én meg ugyanitt – hadd ne szerénykedjek – Mikszáthról írtam meg azt, amit nekem is könyvben kellett volna.)

Legyen a hívószó Arany... Könyveit lapozgatva, bárki mai íróról is legyen szó, mindenütt ott vélem látni a Nagymester szellemének lenyomatát, hallani azokat a hangsúlyokat, amelyeket csak a teljes azonosuló olvasás hagyományozhat át a rajongó, de fegyelmezett lélekbe: az öntudatos magány tudomásul vételét, amelyet mindig ironia és önironia is színez, a mély és természetes elkötelezettséget a nemzet dolgai iránt, a hagyomány és a korszerűség mindig szintézisbe hajló vitáját. Miklós megírta könyveit, tisztelet övezte, olykor hivatalos elismerést is kapott, de ahogyan múltak a rendszerváltozás utáni évek, mind kevésbé tartott igényt a nyilvánosságra. Betegségeit emlegették a közös barátok, munkahelyén éppen úgy, mint az irodalmi közéletben, szűkült a társasága, tevékenységi köre, úgy lehet, ambíciója is. Előregurasodott. Tavaly ősszel töltötte be a hetvenet: sehol az „emlékkönyv”, azaz – ha már „latinos osztály” voltunk – a liber amicorum, sehol az állami kitüntetés. Soha meg nem bocsátom magamnak, hogy én is elmulasztottam megkeresni pár jó szóval. Van egy versértelmezése még 1979-ből Arany *Ez az élet egy tivornya* kezdetű kései verséről. A fiatal tudós – most látjuk csak – a maga önarcképét is odarajzolja a sorok mögé: nemcsak az akkorit, hanem a mait is, a negyedfél évtizeddel későbbit... „Inni hosszút és körömrre, / Kedvet búra, bút örömrre; / Sok megissza vad-őszintén: / Egy-kettő vigyázva, mint én.”

Ahogy most forogatom, és mind erősebb figyelemmel olvasom könyveit, nemcsak a dedikációkra figyelemmel (mindben ott: az „öreg barátsággal”, a „régiregi barátsággal”, az „ősregi barátsággal”, a „több, mint negyedszázad óta tartó barátsággal”, a „sokféle fordulat között sem megcsappant szeretettel, barátsággal, közös emlékekkel”, a „baráti szeretettel”, a „három évtizede barátomnak”...), hanem a bennük kirajzolódó tematikára, műfaji körökre és írói „hálózatra” úgyelve, nos, megérteni vélem ennek a sors-

nak emelkedettségét, „szakmai” heroizmusát és há-
rithatatlan melankóliáját.

A szuverenitásra gondolok, meg az ebből fejlődő magatartásra és szakmai létmódra. Amely minden irányba nyitott, minden benyomást képes feldolgozni, de amely mindenből úgy tudja kiválasztani a számára rokonszenvest, vállalhatót, támogatandót, hogy nem törődik semmiféle „köz”-véleménnyel, semmiféle csoportérdekkel, kánonnal, divattal, politikai elvárással, hírrel-névvvel, előmenetellel. Tudok sok-sok évtizedes mély „irodalmi” barátságairól, de azt is tapasztaltam, hogy soha nem volt tagja semmiféle érdek vezérelte csapatnak, önérvényesítő körnek, harcos szekértábornak. Nem írt (ahogy tudom) napilapokba, pláne nem publicisztikát, nem nyüzsgött szerkesztőségekben, nem vett részt vitákban, noha voltak ügyek, amelyeknek megvitatásakor ugyancsak szükség lett volna a tudására és szóhasználata méltóságára. A napi politikát mintha nemlétezőnek tekintette volna, véltem távolabbról nézve írásait. Publikált liberálisnak mondott orgánumban, de sokkal többet azokban a lapokban és kiadóknál, ahol otthonosabb volt a nemzeti szellem és elkötelezettség. Kedvenc műfaja volt a verselemzés, de még inkább a – saját szavával – „műfajközpontú hosszmetset”, a tanulmánymeretű könyvismertetés. Konzervatív volt, az értékekhez való kötődésének irányát Arany nevével jellemeztem, de van itt egy apróbb, megint csak a középiskolás évekre visszamenő adalék. Péch tanár urat mint reményteljes bölcsészt maga Horváth János patronálta. Ezt egy szép magánlevele is tanúsítja, amelyet kedves tanárunk utóbb Miklósnak ajándékozott, aki meg is jelentette meleg hangú kommentár kíséretében. Íme, az ív az Aranyt mindenek föl-

helyező nagy tudóstól Csűrös Miklósig. Konzervatív volt, de az új irodalmi fejleményekre is ügyelt, nem dőlve be a korszakváltó és kánonfabrikáló harsányságnak. Írt ő Petriről is, Tolnai Ottóról, Mészölyről és Hernádiról, meg Bibórol is (utóbbi a szamizdat *Bibó-
emlékkönyv*be – amit akkor, a lázasodó politikai időben élénken irigyeltem), de ami igazán vonzotta, az „valami” pannon-polgári-népi szellemiség volt: Fülep Lajos, Kodolányi János, Takáts Gyula, Csorba Győző, Fodor András, Bertók László. Melléjük társulva: Kálnoky László, Rónay György, Rába György, Tatay Sándor. Aki figyelmesen és szeretettel olvasta Miklós értekezéseit, az tapasztalhatta ennek a hagyománytudatnak egy mélyebb rétegét is, azt, hogy soha nem hivalkodott folyamatos szakmai tájékozódásával, de észlelni lehetett, hogy „mindent” ismer, amit ezen a téren a posztmodern szellemiség felvetett, ám itt sem állt be a divatnak hódolók közé: felhasználta, ami kedvére való volt, amit szükségesnek és érvényesnek ítélt.

Halála egy nyílegyenes pályát zár le. Ha sajnáljuk is azt, amit nem végezhet már el, ha csöndben méltatlankodunk is az elmaradt elismerések miatt, fejet kell hajtanunk egy nagy irodalmár teljesítménye előtt. Én meg – egyszerre ülve a hajdani IV. b-ben két padal mögötte és itt, az íróasztalnál könyvei között – azt sajnálom, ami már jóvátehetetlen: hogy kései évtizedeit inkább csak messziről néztem az én nyugtalan sorsom állandó kanyarjaiból. De számomra mindig mérce volt, és egyben példa, amelyet azért nem követtem, mert tudtam, hogy különbözőek vagyunk ízlésben, habitusban, de mindig és mindvégig a barátság és – most már véglegesen – az emlékezet megfellebbezhetetlen sorsközösségében.



Erdély III.